

EDEBÎ AÇIDAN
HADİSLERDE “ÜSLÛB-İ HAKÎM” ve ÖNEMİ

*Yrd. Doç. Dr. Adem DÖLEK**

Meâni tabirlerinden olan Üslûb-i Hakîm iki kelimedenden oluşmaktadır: Üslûb ve Hakîm. Üslûb, kelime olarak tarz, biçim demektir. Edebî bir terim olarak ise; kişinin düşüncesini, duygusunu ve tefekkürünü anlattığı bir ifade tarzıdır¹. Tâhîrî'l-Mevlevî üslûbu anlatırken şöyle der: “Her şahsın zamanı, mevkii, idraki, malumatı kısaca hüviyet ve meziyet itibariyle düşünüşü ve düşüncesini anlatması kendine mahsustur. Yani hiç bir kimsenin ifadesi diğerinin beyanına benzemez. Büfo'nun dediği gibi: ‘Üslûb-i beyân aynıyla insandır’. İnsanların yüzleri gibi sözleri de başka başkadır. Buna binaen dünyada ne kadar insan var ise o kadar da üslûb-i beyân vardır...”².

İkinci kelime olan Hakîm ise, hikmetle muttasıf olan, iş ve emirleri hikmetli ve yanlışsız olan demektir.

Edebî açıdan üslûb-i hakîm tabiri terkip olarak; hikmetli beyan ve hikmetli söz söyleme tarzı demektir. Belâğâtçıların Arapça ifadesiyle, “Huve telakkî'l-muhatabi bi gayri mâ yeterakkabuhû (Muhatabın, beklemediği bir

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan İlahiyat Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi

¹ Tâhîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İst, 1973, s.177.

² Tâhîrî'l-Mevlevî, a.g.e., 177-178.

cevapla karşılaşmasıdır”³. El-Cürcânî (v.816/1413) de “Uslûb-i hakîm: Daha önemli olanı terk edip ta’rızan (dokunaklı söz söyleyerek veya taş atarak) daha önemli olanı zikretmektir.”⁴ şeklinde tarif eder ve buna şu misali verir: “Musa (as) Hz. Hızır’a selam verdiği vakit, Hz. Hızır onun selam vermesini yadırgayarak, “Senin ülkende selam vermek de nereden?” der. Bunun üzerine Musa (as) ona cevap olarak şöyle der: “Ben İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen Musa’yım. Sana öğretilenden, doğruya ileten bir bilgi olarak bana da öğretmen için sana geldim.”⁵

Burada Musa (as) sanki şöyle demek istemiştir: Ben sana uygun olan cevabı verdim. O da ülkemde selamımı değil, beni sormandı.”. Hz. Musa (as)’nın böyle demesi ülkesinde selamın bilinen bir şey olmaması sebebiyledir⁶.

Başka bir ifadeyle, uslûb-i hakîm; konuşanın ya da kendisine her hangi bir konuda soru sorulan kişinin, muhataba ya da soru soran kişiye beklemediği, fakat dinleyen için öncelikle lazım olan, bir meseleyi söylemesidir. Bu da iki tarzda olabilir: Ya soru soranın sorusuna cevabı terk ederek sormadığı bir soruya cevap vermekle olur, ya da konuşanın kelimini, kastettiği ve murad ettiği şeyin dışında, muhatabın esas olarak sorması ve bilmesi gerekli olan şeye işaret ederek kelamı o tarafa çevirmek veya bu manayı kastetmek şeklinde olur.⁷ Böylece uslûb-i hakîm; kişinin, muhatabının sorusuna ziyadesiyle ya da maksadına daha uygun olanı ve öncelikle bilmesi gerekeni -önemine binaen sorulmadan- söylemesidir.

Üslûb-i hakîmin yukarıda zikredilen her iki kısmına da Kur’ân-ı Kerim’de örnekler bulmak mümkündür.

³ el-Hâşimî, Ahmed, *Cevahiru'l-Belağa*, Beyrut, ts, 388. el-Cârim, Ali -Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, İst. ts, s. 296.

⁴ el-Cürcânî, Ali b. Mumammed, *et-Ta'rifât*, Beyrut, 1996, s. 39.

⁵ Bkz., el-Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdadî, *er-Rihle fi Talebi'l-Hadis*, Beyrut, 1975, s. 99.

⁶ el-Cürcânî, a.g.e., 39.

⁷ el-Hâşimî, 388, el-Cârim, 296.

a- Sorulan sorunun cevabını terk ederek, sorulmayana cevap vermeye, **“Sana Hilal halindeki Ay’ın durumlarından soruyorlar. Sen de de ki: ‘Onlar insanlar için vakitleri ve hacc zamanını bildiren durumlardır.’”**⁸ âyetini misâl gösterebiliriz. Bu âyette sahabilerden bazıları, Ay’ın hilâl şeklinde kalınlaşarak dolunay haline gelmesinin, dolunay halinden incelerek tekrar hilâl şekline dönmesinin mahiyetini sorarlar. Bu sorunun cevabını anlamak için astronomi bilgisi gerekir. Çünkü dünyamız etrafında dönen Ay, Güneşten gelen ışınların bir kısmını dünyamız üzerine yansıtarak geceleyin dünyamızı aydınlatmaktadır. Ayın geceleyin dünyamız üzerine gönderdiği yansıyan güneş ışınları farklı açılarda gelmekte ve Ay, farklı şekillerde ilkdördün, yarımay, dolunay, ikinci yarımay, sondördün ve hilal şeklinde görülerek bir aylık zaman zarfında dünyamızın etrafında dönmektedir.⁹ Halbuki o zamanda astronomi ilmi fazla gelişmemişti. Bu bakımdan astronomik bilginin anlaşılması için ilmî bir alt yapının olması gerekir. Aksi takdirde verilecek astronomik cevap çok zor anlaşılır veya hiç anlaşılmaz. Ay’ın bu astronomik değişikliği, soranlar açısından bir önem arzederse de, içinde buldukları zaman açısından ve ilmî seviyeleri bakımından Ay’ın hikmetlerini bilmeleri daha fazla önem taşımaktadır. Bu bakımdan kendilerine Allah tarafından verilen cevapta, sorunun cevabı olan Ay’ın astronomik durumunun bildirilmesi terk edilerek, hikmet cihetine dikkat çekilmiştir. Burada âdetâ şöyle demek istenmektedir: “Size öncelikle lazım olan, hilalin bu şekilde yaratılışının hikmetini sormanızdır, çünkü ilk başlangıçta hilâl şeklinde olan Ay’ın büyüyerek dolunay şekline, sonra da dolunay halinden incelerek hilâl şekline gelmesinin sebebini sormak ilmî bir seviye ister. Bu zamanda Ay ile ilgili astronomik bilgiden ziyade, size asıl lazım olan onun hikmetini bilmenizdir. O da işlerinizi

⁸ Bakara, 2/189.

⁹ Geniş bilgi için bkz., Atalay, İbrahim, *Genel Fiziki Coğrafya*, Ankara, 1990, s. 30-32.

tanzim etmede zamanınızı ayarlamak için takvimcilik yapmasıdır". Bu şekildeki bir cevaba belâğat âlimleri üslûb-i hakîm derler¹⁰.

b- Konuşanın kelâmını, kastettiği ve murad ettiği şeyin dışında, cevapla birlikte muhatabın esas olarak sorması ve bilmesi gerekli olan şeye işaret ederek kelamı o tarafa çevirmeye veya bu manayı kastetmeye de; **"Sana, ne infak edeceklerini soruyorlar. De ki, sarfedeceğiniz her bayır, ana baba, yakınlar, düşkünler ve yolcular içindir..."**¹¹ âyetini örnek verebiliriz. Bu âyette de Hz. Peygamber'e, infak edilecek malın hakikatından ve keyfiyetinden sorulmaktadır. Gelen cevaba, sorunun cevabı ile birlikte, maksadın kendisi ile tamamlanacağı bir ilave yapılmıştır. Çünkü "Sarfedeceğiniz her hayır/mal" ifadesi, sorunun cevabıdır. Sonra bu infak, ancak müstahak olan yerlere harcandığı zaman mükemmel olur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ o soruya cevap verince, peşisıra izahı tamamlamak için bunun nerelere ve kimlere verileceği hususunu da eklemiştir.¹² Böylece sorulan soruya, kendisi ile maksadın tamamlandığı bir beyanda bulunarak, üslûb-i hakîmle cevap verilmiştir.

Hadîslerde Üslûb-i Hakîm

Hz. Peygamber (s.a.v)'in hadîsleri incelendiğinde bazı hadîslerin üslûb-i hakîm özelliği taşıdığı görülmektedir. Buna birkaç örnek vermeye çalışalım:

1. Hadîs:

Hz. Peygamber (s.a.v)'e bir adamın: "Biz denizde yolculuk ediyoruz, yanımızda da az su taşıyoruz, bu su ile abdest alırsak susuz kalırız. Bu durumda deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?" diye sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.v):

¹⁰ Bkz., es-Sâbüni, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefâsir**, Dersâdet Yay., ts, c.,I, s. 127.

¹¹ Bakara, 2/215.

¹² Bkz. er-Râzi, Fahrüddin, **Tefsir-i Kebîr** (Terc. Suad Yıldırım "Heyet"), Ankara, 1989, c.V, s. 78.

- "Onun (deniz) suyu temiz, ölüsü de helaldir." buyurur.¹³

Hadise dikkat edilecek olursa, Hz. Peygamber (s.a.v) soruya kısa cevap olan "Evet" yerine deniz suyunun temiz olduğunu, illeti ile birlikte hükmünü de söyleyerek, uzunca bir cevap vermiştir. Bu cevabın hemen peşinden; denizdeki ölü hayvanın etinin de helal olduğunu sorulmadan ifade etmiştir.

Bu hadisten anlaşılan odur ki, ilk olarak, Hz. Peygamber (s.a.v)'e soru soran kişinin deniz suyunun temiz olduğunu bildiği, ancak suyun tuzlu oluşundan ve kokusundan dolayı temizleyici olup olmadığı konusunda tereddüdü bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan deniz suyu ile abdest alınıp alınamayacağını sorma ihtiyacını duymuş olabilir. Hz. Peygamber (s.a.v), "*Denizin suyu tahûrdur*" buyurarak onun tereddüdünü gidermiştir. Çünkü "*tahûr*" kelimesi, hem temiz hem de temizleyici¹⁴ demektir.

İkinci olarak Hz. Peygamber (s.a.v), deniz suyunun temizleyiciliği hakkında şüphesi olan bu kişinin, denizdeki ölü hayvanın eti hakkında da şüphesinin olabileceğini bilerek, ya da düşünerek: "*Denizdeki ölü hayvanın eti de helaldir*" buyurmuştur. Deniz yolculuğunda su lazım olduğu kadar, deniz ürünlerinin yenmesine de ihtiyaç duyulabileceğini gözönünde bulundurarak da böyle faydalı bir beyanda bulunmuştur. Zira, Kur'ân-ı Kerim'de ölü hayvanların eti (lâşe) haram kılındığından¹⁵ adamın bu konuda da tereddüde düşmesi mümkündür. Hz. Peygamber (s.a.v) de, sorunun cevabına ilaveten -sorulmadan-

¹³ Ebû Davud, Süleyman b. el-Eşâs, *Sünen*, İst., 1992, Taharet, 41. Et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, İst., 1992, Taharet, 52. en-Nesâî, Ebû Abdîrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İst, 1992, Taharet, 46; Mişâh, 4; Sayd, 35. İbnu Mâce, *Sünen*, İst., 1992, Tahâret, 38. ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrahman, *Sünen*, İst, 1992, Vudû', 53-54, Sayd, 6. Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, İst, 1992, Taharet, 12, Sayd, 12. Ahmed İbnu. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992, c.,II, 361. c.,III, 272.

¹⁴ İbnu Manzûr, Cernaluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, ts., IV, s. 550. İbnu'l-Esir, *en-Nihaye fi Garîbî'l-Hadîs ve'l-Eser*, Beyrut, ts., III, s. 147.

¹⁵ Mâide, 5/3.

deniz hayvanlarının ölüsünün hükmünü gayet veciz ve üslûb-i hakîm ile beyan etmiştir.¹⁶

Burada şunu hemen ifade edelim ki, hadîsin zahirinden denizde ölen bütün hayvanların ölüsünün helal olduğu anlaşılırsa da, burada kastedilen denizde doğup büyüyen ve denizde ölen hayvanlardır. Mutlak surette denizde ölenler değildir. Bunların da istisnaları olmakla birlikte bu konuda âlimlerin bir çok ihtilafları bulunmaktadır. Biz konumuz açısından bu ihtilaflara girmeden kaynak göstermekle iktifa ediyoruz¹⁷.

2. Hadîs:

Enes b. Malik (ra) anlatıyor: “Bir adam Hz. Peygamber (sav.)’e ‘Kıyâmetin kopması ne zaman?’ diye sordu.

Hiz. Peygamber (sav) de:

- “Kıyâmet için ne hazırladın?” buyurdu.

Adam:

- “Hiç bir şey hazırlamadım. Ancak Allah’ı ve Rasûlünü seviyorum” dedi.

Bunun üzerine Hiz. Peygamber (sav.):

- “Sen sevdiğinle beraberisin.” buyurdu. Bunu dinleyen Enes b. Malik de “Hz. Peygamber’in “Sen, sevdiğinle beraberisin.” sözü ile sevdiğimiz kadar hiç bir şeye sevinmedik. Ben de Hiz. Peygamber’i (sav.), Ebu Bekir’i (ra.) ve Ömer’i (ra.) seviyorum. Onların amelleri kadar amel yapamasam da” der.¹⁸

Hiz. Peygamber (sav) kıyâmetin ne zaman kopacağını sorana, kıyâmet için ne hazırladığını sorarak, onun dikkatini kıyâmetin kopmasından önce, kendisine

¹⁶ Bkz, el-Hattâbî, Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Beyrut, 1991, c.,I, s. 37-38. el- Mubarekfürî, Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahfezi bi Şerhi Camii't-Tirmizî*, Beyrut, 1990, c.,I, s. 188-192. es-Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlu'l-Meehûd fi Halli Ebî Davud*, Beyrut, ts. c.,I, s. 14-16. ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdalbaki, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta'-ı İmam Malik*, Beyrut, 1990, c.,I, s. 80. Davudoğlu, Ahmed, *Selâmet Yolları*, İst, 1967, c.,I, s. 10.

¹⁷ Bkz., İbnu Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Beyrut, ts., c.,VIII, s. 606-617. Ayrıca bkz., adı geçen *Hadîs Şerhleri*.

¹⁸ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh*, İst., 1992, Fezâilü Ashabi'n-Nebiyi, 6.

daha çok gerekli olan ibadet etme fiiline çevirmiştir. Zira dünyanın sonu büyük kıyamet, kişinin hayatının sonu da küçük kıyamettir. Dolayısıyla kişinin kıyameti, büyük kıyametten çok daha öncedir. Gerek küçük kıyamet olan insanın ölümlünden, gerekse büyük kıyamet olan dünyanın ölümlünden sonra kişinin kendisine sorulacak sorulara karşı hazırlıklı olması önemlidir. Bunlar da ibadetler ve verilen nimetlere şükür gibi görevlerdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber (sav.) üslûb-i hakîmle, o kişinin sorusunun cevabını terk ederek, onun dikkatini esas merak etmesi gerekene ve kendisi için önemli olana yöneltmiştir.

3. Hadîs:

Rifâa' b. Râfi' (ra.) anlatıyor: “Bir gün Hz. Peygamber (sav.) mescidde otururken -biz de yanında idik- bedevi gibi bir adam geldi ve hızlıca namaz kıldı. Namazdan sonra Hz. Peygamber’e selâm verdi, Hz. Peygamber (sav.) selamı aldı ve ona:

- “*Dön, namazı (tekrar) kıl, çünkü sen namaz kılmadın.*” dedi.

Adam döndü, namazı tekrar kıldı, geldi.

Hz. Peygamber (sav.) adama:

- “*Dön, namazı (tekrar) kıl, çünkü sen namaz kılmadın*” dedi. Bu durum iki veya üç kere tekerrür etti. Her seferinde aynı şekilde yaptıktan sonra Hz. Peygamber’e selam verdi. Hz. Peygamber de selamı aldı ve “*Dön sen namazı (tekrar) kıl, çünkü sen namaz kılmadın*” dedi. Namazını hızlıca kılan kişinin namaz kılmamış gibi olması, oradaki insanları meraklandırdı ve bu hüküm onlara ağır geldi. Adam sonunda şöyle dedi:

- “*Bana göster ve öğret. Ben bir beşerim, doğru da yapabilirim, yanlış da*”.

Bunun üzerine Peygamberimiz (sav.) şöyle buyurdu.

- “*Evet, namaza kalktığın zaman, (önce) Allah'ın sana emrettiği tarzda abdest al. Sonra şehadet getir, ikamet et. Ezberinde Kur'an varsa oku. Yoksa*

Allah'a hamdet. Tekbir ve tehlil getir. Sonra rukû'a var ve rukûunu tam yap. Sonra doğrul ve ayakta dümdüz dur. Sonra secdeye var ve secdeni tam yap. Sonra otur ve oturmanı tam (mutedil) yap. Sonra kıyama kalk. Bunu yaparsan namazın tamam olur. Eğer bunlardan bir şey eksiltirsen namazın da eksik olur." Rafi' der ki, "Bu durum oradaki sahabilere evvelkinden daha kolay geldi. Çünkü bunlardan bir şey eksilten namazından eksiltmiş olacak ve namazı büsbütün boşa gitmeyecektir".¹⁹

Hadîste görüldüğü üzere, Hz. Peygamber (sav.) namaz kılan kişinin namazının olmadığını ifade ederek ona iki ya da üç kere tekrar ettirmiş ve sonunda adamın "Ben bu kadar yapabiliyorum, doğru da yapabilirim, yanlış da." demesi üzerine de nasıl namaz kılınması gerektiğini anlatmıştır.

Konumuz açısından hadîse baktığımızda Hz. Peygamber (sav.) adama namazın sahih olması için Allah'ın emrettiği şekilde önce abdestin tam alınması gerektiğini bildirmiştir. Zira farzları tam olarak yerine getirilmeyen bir abdest, makbul olmaz. Abdest olmayınca da, namaz sahih olmaz. Bu bakımdan namazın nasıl kılınması gerektiğini, kendisine öğretmesini isteyen adama, Hz. Peygamber (sav.), namazın tam olarak nasıl kılınması gerektiğini bilmeyenin, taharet ve abdest alma hususunda da yeterli bilgisinin olmayacağını gözönünde bulundurarak, namazın sahih olması için önce usulüne uygun şekilde abdest alınması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü namazın kılınışı gözle görülebilirken, taharet gizli olan bir durumdur. Abdestin alınışı da ferdî bir uygulama olduğundan her zaman görülmeyebilir. Ancak namazın farzlarından olan taharet ve abdest de en azından namaz kadar önem arz etmektedir. Hz. Peygamber (sav.) de bu önemli meseleyi vecîz şekilde üslûb-i hakîmle anlatmıştır.²⁰

¹⁹ et-Tirmizî, Salat, 110

²⁰ Bkz. el-Hattâbî, I. 38.

Hadisi eğitim ve öğretim açısından ele aldığımızda Hz. Peygamber (sav)'in muallimlik yönü de ortaya çıkmaktadır. Çünkü adama namazı birkaç kere tekrar ettirmesiyle oradaki sahabilerin dikkatini çekmiş ve merakını uyandırmıştır. Zira her defasında namazın olmadığını söylemesi, sahabenin meraklarının uyanmasına ve namazlarının sahih olmadığı endişesine düşmelerine sebep olmuştur. Sonunda Hz. Peygamber (s.a.v) o adama namazın doğrusunun nasıl kılınması gerektiğini öğretirken, onlara da öğretmiş olmaktadır. Böylece namazları eksik de olsa büsbütün boşa gitmeyeceği ifade edildiği için onların gönülleri de rahatlatmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) ilk başta namazı hemen anlatsaydı, onların meraklarını bu kadar uyandırmayacak, olayın, üzerlerindeki etkisi de bu kadar kalıcı olmayacaktı.

Bu da gösteriyor ki, bir eğitimci de öğrencisini motive edebilmek için, Hz. Peygamber'in bu gibi metotlarından yararlanarak, önce merakları uyandırması gerekmektedir. Bu sayede de eğitilen ve öğretilen şeylerin kalıcılığını sağlayarak çok daha fazla faydalı olabilir.

4. Hadis:

Ebu Zerr (ra.) anlatıyor: “Güneş battığı bir esnada Mescidde Hz. Peygamber (sav.) ile birlikte idim. Hz. Peygamber (s.a.v):

- “Ey Ebu Zerr! Biliyor musun güneş nereye gidiyor?” diye sordu.

Ben de “Allah ve Rasûlü bilir” dedim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.):

- “O (Güneş), Arşın altında secde etmeye gidiyor. “İşte Güneş müstekarrı için yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu Aziz ve Alim olan Allah'ın takdirdir.”²¹

²¹ Yâsin, 36/38.

Allah'ın sözünün manası budur" buyurur.²² Buhari'nin diğeri bir rivayetinde şöyle geçmektedir: "O (Güneş), Arşın altında secde etmeye gidiyor. Güneş izin ister, kendisine izin verilir. Secde edip de kabul olmayacağı ve izin isteyip kendisine izin verilmeyeceği zaman yakındır. (O zaman güneşe) geldiğin yere geri dön, denilir. Güneş de battığı yerden doğar. Allah Teâlâ'nın "İşte güneş müstekarı için yörüngesinde akıp gidiyor. Bu Aziz ve Alim olan Allah'ın takdiridir." *Allah'ın sözünün manası budur*"²³

Hadisin zahirine bakıldığı zaman Güneş, sanki bir insan gibi her akşam batarken Arş'ın altında Allah'a secde etmektedir. Kendisine battığı yerden geri dönmesi emredilinceye kadar her akşam secde etmesi devam etmektedir. Halbuki Güneşe bakıldığı zaman böyle bir şey görünmemektedir. O, insan gibi yüzü ve şuuru olan bir varlık değildir ki alnını yere koyarak secde etsin.

Bunun izahını bir kaç şekilde yapmak mümkündür. Önce "secde" kelimesini açıklamaya çalışalım. "Secde" kelimesinin bir kaç mânâsı vardır:

a- Alnı yere koymak. Allah'a ibadet gayesi ile inananların alnını yere koyması secde etmektir. "Ayetlerimize ancak o kimseler iman eder ki, kendilerine o âyetlerle öğüt verildiğinde büyüklük taslamaksızın secdeye kapanırlar ve Rablerine hamededip, O'nu her türlü noksan sıfatlardan tenzih ederler."²⁴ âyetindeki secde ifadesi de bunu göstermektedir.

b- Allah'a şirkten uzak olarak, ta'zim göstermek. Meleklerin Hz. Adem'e secde etmeleri²⁵ ve Hz. Yusuf'un "**Ben rüyamda onbir yıldız, Güneş ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm**"²⁶ dediğini belirten âyetlerdeki "secde" ifadeleri bu manaya delâlet etmektedir.

²² el-Buhârî, Tefsir, Yâsîn, 1.

²³ el-Buhârî, Bedu'l-Halk, 4. Ayrıca Bkz., Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, İst., 1992, İman, 250-251.

²⁴ Secde, 32/15.

²⁵ Bakara, 2/34.

²⁶ Bkz., Yusuf, 12/4.

c- Kendisine emrolunan şeyi yerine getirmesi hususundaki itaat ve boyun eğme demektir ki, canlı cansız bütün varlıkların Allah'a secde etmesi bu manadadır.²⁷

Bu üçüncü mânâ ile ilgili âyetlerden bazı örnekler vermemiz, meselenin daha iyi anlaşılmasına vesile olacağı kanaatindeyiz. Meselâ: **“Arzdan çıkan ot, çimen ve ağaçlar secede ederler.”**²⁸, **“Görmez misin? Semalarda olanlar, yerde olanlar, Güneş, Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların bir çoğu Allah'a secede etmektedirler. ...”**²⁹ buyrulur. Başka bir âyette şöyle ifade edilir: **“Semavatta ve arzda deprenenlerin hepsi, canlı cansız hareket eden her şey, bütün melekler Allah'a secde ederler ve Allah'a secde etmekten kibirlenmezler. Onlar, üstlerinde hâkim olan Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar.”**³⁰ Diğer bir âyette **“Görmediler mi? Allah'ın yarattığı şeylere bir baksalar ya! Gölgeleleri Allah'a secde ederek sağ ve soldan tefeyyu' /meyl ederler.”**³¹ Yâni, doğudan batıya, batıdan doğuya doğru dönerler, meylederler. Buradaki secdeden maksat; gölgesi olan eşya Allah'ın emirlerine inkiyad eder, bunlar dünyevî sahiplerinin tasarrufuyla değil, esas yaratıcıları ve sahipleri olan Allah'ın emirlerine inahkum ve musahhardırlar, dünyevî sahipleri ne kadar uğraşsalar onun gölgesinde bile tasarruf edemezler, onlarda tasarruf sahibi yalnız Allah'tır, gölgenin bu hâli bile Allah'ı bildirmektedir,³² demektir. Hadîsin izahına gelince, bütün varlıkların, yaratıcının kendilerine tevdi ettiği vazifeleri mükemmel olarak ifa etmeleri, Allah'ın emirlerine itaat ve inkiyad etmeleri onların secdesi olunca, aynı şekilde bu

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Ibnu Manzûr, III, 204- 206.

²⁸ Rahman, 55/6.

²⁹ Hacc, 22/18.

³⁰ Nahl, 16/49.

³¹ Nahl, 16/48.

³² Geniş bilgi için bkz., Elmalılı, Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İst. 1979, c.,V, s. 3100.

varlıklar içinde bulunan Güneşin de Allah'ın emirlerine son derece itaat etmesi ve devamlı O'nun galebesi ve azameti (Arş) altında hareket etmesi, O'nun emrinden çıkamaması onun secdesi sayılmaktadır. Burada Güneşin bu hâli, yüzünü yere koyup Allah'a secde eden bir şahsa benzetilerek bu şekilde onun itaati ifade edilmiştir³³. Zira Güneşin bir nizam ve intizam tahtında hareket etmesi, doğup batması, ısıtması ve aydınlatması hep Allah'ın emri ile olmaktadır. Hadîste Güneşin bu vazifeyi mükemmel olarak ifa etmesi onun Allah'a olan ibadeti ve secdesi olarak ifade edilmiştir.

İkinci bir mânâ da, Güneşe Arapça Şems dendiği gibi ona müvekkel meleğin de ismi Şems, melekler âlemindeki temessülü de güneş şeklinde olabilir. Durum böyle olunca Güneşin hizmetini Allah'a takdim eden -tabiri caiz ise-, tekmil veren o müvekkel melek, her akşam Arş'ın altında Allah'a secde etmektedir, denilir.³⁴ Kısaca, bütün mahlukat gibi, Güneşin de Allah'ın emirlerine itaat etmesi, onun secdesi olduğu gibi ona müvekkel melek de şuurlu bir tarzda her akşam Arş'ın altında Güneşin hizmetini, secde etmek suretiyle Allah'a takdim etmektedir. Güneşin bu şekilde vazifesine devam etmesi ancak Allah'ın izni ile olmaktadır.

Allah'ın Güneşe izin vermemesi demek, kıyametin kopması demektir. Zira ekseninde belli bir nizam içinde hareket eden Güneş'in tersine hareketi, kıyametin kopmasıdır. Çünkü ekseninde hareket eden güneşin aynı anda geri dönmesi, nizam ve intizamın bozularak, peşinden sürüklediği sisteminin de birbirine çarpmasına ve kıyametin kopmasına sebep olması şeklinde yorumlanabilir. Bu da Güneşin batıdan doğması manasını ifade eder.

³³ Bkz. el-Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhâri*, Beyrut, ts. c., XV, s. 119.

³⁴ Bkz. el-Aynî, a.g.c., XV, 119.

İşte Hz. Peygamber (sav.) Ebu Zerr'e soru sormak suretiyle, üslûb-i hakîm içerisinde gayet kısa ve vecîz bir tarzda bu manaları kastederek cevap vermiştir. Aslında Ebu Zerr'in, Güneşin doğup battığını bilmemesi mümkün değildir. Ancak Hz. Peygamber'in kendisine bir şey söyleyeceğini, bilmediği bir şeyi öğreteceğini bildiğinden "Allah ve Rasûlü bilir" diyerek sorunun cevabını da Hz. Peygamber'den beklemiştir. Durup dururken Hz. Peygamber'in beklenmedik bir soruyu sorması, ya da Güneşin nereye gittiğini bilen kişiye böyle bir soruyu yöneltmesinin arkasında yatan gayeyi Ebu Zerr bildiği için sorunun cevabını da Hz. Peygamberden beklemiş olabilir. Hz. Peygamber de onun dikkatini çekerek sorduğu soruya bizzât kendisi cevaplamıştır.

Bu mânâlar gereği gibi anlaşılmadığından, günümüz pozitif ilimleriyle bağdaşmadığı zannıyla bazıları, bu hadîsin sıhhatinden şüpheye düşmüştür.³⁵ Bu şüphenin izâle edilmesi bir kaç hususun izah edilmesiyle mümkündür:

1- Güneşin secde etmesinin ne manaya geldiğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu hadîs, yukarıdaki mânâlarla yorumlanmadığı taktirde, söz konusu âyetlerin de kabul edilmemesi gerekir. Bu ise mümkün değildir.

2- Hadîste Güneş dünya etrafında dönüyor, denilmiyor. Ancak yeryüzünde bulunanlar çıplak gözleriyle Güneşi, dünyanın etrafında dönüyor, görüyorlar. Halbuki bu dönüş, Güneş'in dünya etrafında dönmesiyle değil, tam aksine dünyanın kendi ekseninde ve Güneş etrafında dönmesiyle³⁶, Güneş doğuyor ve batıyor, görünmektedir. Bunun için mecazen Güneş dönüyor, denilmektedir. Bu durumda dahi hadîs, ilmî gerçeğe aykırı değildir.

³⁵ Meselâ: Bkz. Bucaille, Maurice, **Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim** (Terc. Suat Yıldırım), İzmir, 1985, s. 359-360. Kırbaoğlu, Mehmet H., **İslam Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi**, (Seyyid Ebu Bekr'in, el-Advâ'u'l-Kur'âniyye isimli eserinden naklen), Ankara, 1999, s. 272.

³⁶ Bkz., Doğanay, Hayatî, **Coğrafya'ya Giriş I**, Erzurum, 1992, s. 215-216

3- Güneş kendi eksenini etrafında dönmesiyle, sistemini dağılmaktan koruyor. Güneşin bu dönüşüyle ve sistemi ile birlikte, içinde bulunduğu galaksisiyle karadelik denilen ve zaman kavramının kalktığı yöne doğru genişleyerek hareket ettiğini bu günün pozitif ilmi tesbit etmiştir.³⁷ Kur'an-ı Kerim'deki "Göğü kudret eliyle bina ettik. Ve onu genişleten de Biziz."³⁸ âyeti buna işaret etmektedir.

4- Her varlığı temsil eden müvekkel bir meleğin olduğu ve o temsil ettiği varlıkların ismiyle anıldığı (Mesela: Arş'ı taşıyanlara Hamele-i Arş³⁹, Ölümüne müvekkel olanlara Melekü'l-mevt⁴⁰, Cibrâil'e⁴¹ Melekü'l-vahy, yağmurlara müvekkel meleklerle Melekü'l-emtâr⁴², denizler ile görevli meleklerle Melekü'l-bihar denmesi) gibi⁴³, Güneş'i temsil eden meleğin⁴⁴ isminin de şems olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Yukarıdan beri anlattıklarımız dikkate alındığında, Hz. Peygamber (sav.)'in eğitim ve öğretim maksadıyla Ebu Zerr'e anlattığı olayın, üslûb-i hakîm çerçevesinde değerlendirildiğinde ne kadar makul, ne kadar ilmi, ne kadar veciz ve belîğ bir ifade olduğu anlaşılacaktır.

Sonuç

Hz. Peygamber (sav.)'in bu hadîslerinden anlıyoruz ki, eğitim ve öğretimle meşgul olanların, fetva makamında bulunanların, herhangi bir konuda kendisine soru sorulanların, muhataplarının seviyelerini iyi anlayıp onlara, öncelikle lazım olanı üslûb-i hakîm ile anlatmaları, hem öğreten hem de öğrenen

³⁷ Demirkan, Hüseyin, *Yıldızların Esrarı*, İst. 1991, s. 44 vd. Şimşek, Ümit, *Bing Bang, Kâinatın Doğuşu*, İst., 1980, s. 10 vd..

³⁸ Zâriyât, 51/47.

³⁹ Hâkka, 69/17. Zümer, 39/75.

⁴⁰ Secde, 32/11.

⁴¹ Bakara, 2/97, 98. Şuarâ, 26/193.

⁴² Bkz., İbnu Ebi'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhu Akâdeti't-Tahâviyye*, Beyrut, 1995, c., II, s. 406.

⁴³ Melekler hakkında bkz., İbnu Ebi'l-İzz, a.g.e., II, 406. vd., er-Râzi, II, 231-248.

⁴⁴ İbnu Ebi'l-İzz, a.g.e., II, 406.

açısından çok önemlidir. Çünkü insanların bilmedikleri bildiklerinden daha fazladır. Bu itibarla birilerine bir şeyler öğretilirken, onun hissiyatını ve benliğini rencide etmeden, utandırmadan sorusuna cevap verilmelidir. Bunu yaparken de muhataba gerekli olan söylenmeli ya da cevapla birlikte muhatabın muhtaç olduğu meseleler de ziyadesi ile izah edilmelidir. İbnu'l-Arabî'nin (v.543/1148) dediği gibi, faydayı tamamlamak maksadıyla sorulmayan bir şeyi anlatarak, soruların cevabından fazla izahta bulunmak, fetvanın güzelliğinden sayılmaktadır.⁴⁵

Ayrıca eğitilenlerin iyi motive edilmesi, öğretilmek istenen konularda meraklarının uyandırılması, dikkatlerinin çekilmesi büyük önem arzeder. Bu şekildeki bir eğitim, daha etkili ve daha kalıcıdır.

Diğer taraftan bir eğitimcinin uzun uzadıya izah etme yerine, ihtiyaca cevap verecek ve akıllarda kalacak şekilde anlatması ve konuyu böylece takdim etmesi gerekir. Bu da akılda kalıcılığı sağlayan sebeplerden biridir. Bir muallim ve eğitici olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v)'in⁴⁶ de zaman zaman bu metotla sahabilerini maddî ve mânevî olarak eğittiğini görmekteyiz. Söz konusu hadisler bu metotlara ışık tutmakta ve güzel anlatım yöntemi açısından yol gösterici nitelik taşımakta ve büyük önem arz etmektedir.

⁴⁵ Bkz, el-Mubarekfürî, I, 189.

⁴⁶ İbnu Mâce, Mukaddime., 17; Ahmed İbnu Hanbel, III, 328.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel (v.241/855), **Müsned** (I-VI), İst. 1992.
- Atalay, İbrahim, **Genel Fiziki Coğrafya**, Ankara, 1990.
- el-Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed b. Ahmed (v. 855/1451), **Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhâri**, (I-XXV), Beyrut, ts.
- Bucaille, Maurice, **Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim** (Terc. Suat Yıldırım), İzmir, 1985.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), **Sahih** (I-VIII) İst. 1992.
- el-Cârim, Ali ve Mustafa Emin, **el-Belâğatü'l-Vâdiha**, Beyrut, ts.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (v.816/1413), **et-Ta'rifât**, Beyrut, 1996.
- ed-Dârimi, Ebu Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân (v.181/797), **Sünen** (I-II), İst.1992.
- Davudoğlu, Ahmed (1983), **Selamet Yolları** (I-IV), İst. 1967.
- Doğanay, Hayati, **Coğrafya'ya Giriş I**, Erzurum, 1992.
- Demirkan, Hüseyin, **Yıldızların Esrarı**, İst., 1991
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs (v.278/888), **Sünen** (I-V), İst. 1992.
- Elmalı, Hamdi Yazır (1942), **Hak Dîni Kur'ân Dili**, IX, İst, 1979.
- el-Hâşimi,Ahmed, **Cevâhiru'l-Belâğa fi'-Meâni ve'l-Beyan ve'l-Bedi'**, Beyrut, ts.
- el-Hatîb, Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdâdî (v. 463/1071), **er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs**, Beyrut, 1975.
- el-Hattâbi, Hamd b. Muhammed (v. 388/998), **Meâlimu's-Sünen** (I-IV), Beyrut, 1991.
- İbnu Ebi'l-Izz, Ali b. Ali b. Muhammed (v.792/1390), **Şerhu Akîdeti't-Tahâviyye** (Tah., Abdullah Abdulmuhsin- Şuayb el-Arnaut), (I-II), Beyrut, 1995,

- İbnu'l-Esir, Mecdüddin Ebu's-Saade el-Mubarek b. Muhammed (v.606/1209), **en-Nihaye fi Garibi'l-Hadıs ve'l-Eser (I-V)**, Beyrut, ts.
- İbnu Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (v.620/1223) **el-Muğni (I-XI)**, Beyrut, ts.
- İbnu Mâce, Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid (v.273/886), **Sünen (I-II)**, İst. 1992
- İbnu Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanu'l-Arab (I-XV)**, Beyrut, ts.
- Kırbaşoğlu, Mehmet H., **İslam Düşüncesinde Hadıs Metodolojisi**, Ankara 1999.
- Mâlik b. Enes (v.179/795), **el-Muvattâ' (I-II)**, İst. 1992.
- Müslim b. el-Haccâc (v. 261/874), **Sahih (I-III)**, İst. 1992.
- el-Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim (v.1353/1934), **Tuhfetü'l-Ahfazî bi-Şerhi't-Tirmizî, (I-X)** Beyrut, 1990.
- en-Nesâî, Ebu Abdirrahman b. Şuayb (v.303/915), **Sünen (I-VIII)**, İst. 1992.
- er-Râzi, Fahrüddin (v. 606/1209), **Tefsir-i Kebir (Terc. Suat Yıldırım, (Heyet), Ankara, 1988.**
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefâsir (I-III)**, Mekke, 1976.
- es-Sehârenfûrî, Halil Ahmed b. Mecid (v. 1346/1927), **Bezlu'l-Mechud fi Halli Ebi Dâvud I-XX)**, Beyrut.
- Şimşek, Ümit, **Bing Bang Kaniatın Doğuşu**, İst., 1980.
- Tâhiru'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, İst. 1973.
- et-Tirmîzî, Muhammed b. İsa (v. 279/892), **Sünen (I-V)**, İst. 1992.
- ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâki b. Yusuf (v.1122/1710), **Şerhu'z-Zurkânî alâ'l- Muvatta' (I-IV)**, Beyrut, 1990.